

„A valóságba bele kell ötvöznünk a valóságon túlit...”

ÍRÓ — A SZÜLŐVÁROS VONZÁSÁBAN

Hetvenöt éve, 1913. június 1-én született Szegeden Sötér István író, akadémikus, Kossuth-díjas irodalomtörténész. A szülőváros, majd Budapest, aztán Párizs voltak gyermek- és ifjúkorának fő állomásai. Taulmányai három iskolához — a szegedi piarista gimnáziumhoz, a budapesti Eötvös-kollégiumhoz és a párizsi École Normale Supérieure-höz — kötődnek. 1948 és 1952 között a szegedi egyetem professzora. Előtte és azóta Budapesten él. Az évforduló adott apropót, hogy e sorok papírra vetője a jubilánshoz kapcsolódó emlékeit újraelevenítse, majd a korabeli impressziókat, egy Sötér Istvánnal folytatott beszélgetés során az író önvallomásával szembesítse — így próbálva felvillantani valamit abból, ami Sötér-jelenségként él és hat a hazai (valamint a határainkon túli) köztudatban. (P. Z.)

1949, NYÁR

Az emlékezet mozigépe először a régi Somogyi Könyvtár nagy olvasótermét vetíti elém. Körös-körül könyvek, pácolt fafelületek. Falsíkokat megtörő hatalmas ablakok. Az üveg mögött a múzeumkert üdezöldje. Túlhan a híd-főljáró. Épp most kapazkodik fölfelé-víz fölé egy sárga villamoskocsi. Mellette túlsúlyos társzekerek, stráfkocsik. De nem látszik belőlük más, csak a hajtó a bakon, meg a lovak szerszámdíszes feje. Úgy baktatnak a szélesvásznú látómezőben, mintha egy láthatatlan erő úsztatná őket Újszeged felé. Késő délután, a közelítő alkony első üzeneteivel. A nap már a Híd és a Vár utca felől tűz. Nyomában Tisza felé vetülő árnyékok.

Már nincs messze az idő, amikor egy író műveiben találkozom majd újra ugyanezzel a képpel, hangulattal. Az írot Sötér Istvánnak hívják. Egyelőre — 1949 nyara — annyit tudok róla, hogy Szegeden született. S kezembe került egy antológia — Négy nemzedék —, melyet ő szerkesztett. Két dolog kitörölhetetlenül megragadt akkor emlékezetemben: a kötet borítójára rajzolt sokágú fa; levelein költőnevek; Weöres Sándor A fogak tornácán című verse. Az előbbi — egyelőre — még nem több pusztá (és jelentéselen) ábrázolatnál. Utóbbi ellenben revelációszerű. Az Adyn, Kosztolányin, Juhász Gyulán nevelkedett serdülő ifjúnak (én lennék) valami eredendően újat sugall, mint amivel, amilyennel eleddig találkozott. Ám ez a novum az eddig ismeretekkel-szeretettekkel sem rokotalan.

Rövidesen sor kerül a személyes találkozásra is. A később oly tragikus véget ért Ertsey Péter ekkoriban már szorgalmasan küldözgeti szét a négy égtáj felé hetenkénti meghívóit. A levlapok a Tiszatáj körül-köré szerveződött írócsoport összejöveteleire invitálnak. (Akkoriban épp a Kígyó utcába, a Bagolyvár nevezetű talponálló-műintézet tőszomszédságába, ahol adáz vitákat követően még adázabb nagyfröccsözések következhetnek.) Hogy az egybegyűltek íróknak nevezhető-k-e, afelől már saját ottlétem is kétségeket ébreszt. Az egész inkább afféle önképzőköri rendezvényekre emlékeztet. Felolvasások. Novellák után versek, majd újra versek. Néha egy-egy riport, persze „irodal-

mi” aspirációkkal. Arcok, emberek, „magánzók”. Bizonytalan egzsisztenciájuk — és kopott, ám emelt fővel viselt felöltőjük — többnyire költőt vagy titkos drámaírókat takar. Egy boltosnő hosszú novellát olvas fel, mit sem törődve a mind kevésbé titkolt ásitáshullámmal. Kénytelen-kelletlen tanúi vagyunk, mint sikerül leleplezni egy üzemi szarkát, aki a raktárban lopkod. A szőke loboncú vilamoskalauznő a városi közlekedés rejtelseibe — és buktatók konfliktusaiba — vezet be bennünket. Míg a főkönyvelő a döglött oroslánt (tévedés ne esék, mindvalamennyien annak tartjuk), Szabó Dezsőt bombázza az író merész fordulataira emlékeztető pamfletjével. „S ott állt előttünk Sz. D., szájában az igazság gombócéval.” Egy kiugrott apáca verseiből szaval. „Torkomra folyt a kék” sítja szemlesütve. „Ezt mintha már olvastam volna egyszer valahol” hajol közelébe hozzám Ertsey. „Szabó Magdánál netán?”, tűnődik még egy darabig, az exapáca lírai áramköréből immár kikapcsolódottan.

Diószegi András sötétbarna pilantása szemüvege mögül villan elő. Forgács István (később a Nemzeti Színház dramaturgja, a Szabó-család egyik szülője) az újszegedi Tanítóképzőből jön; Somfai László a tanárképző főiskola „gyakorlójából”. Szokolay Károly — Sz. Sándor zeneszerző fivére — az egyetemről, hallgatóként. Forgács tanárszelídségű mondatai a legdülőbb vihart is hamar elcsöndesítik. Somfai minden csinosabb menyecskében lokálliteratúrát megújító találmányt vél fölfedezni. Karcsi verseket hoz, szava halk, szenzibilitása már-már depresszióba hajló. Majd Lódi Ferenc következik. Még vasesztergályos, de már a szakérettségi — és a líra — vonzkörében. Egy Móra-városból jött újkiadású József Attila, aki előszeretettel olvassa a nagy Villont, természetesen a Faludy átköltötte ediciót, és szövőőinek álmai felett a Szalámigyár érlelőtornyának Tisza tükrére vetülő vöröscsillag-fénye virraszt.

Sőtér az asztalvégen. Tán ő az egyetlen, aki arcezenés és ásitás nélkül végighallgat mindent. Ha eljön, nincs alkalom, hogy ne hallatná szavát. Hol verset eleméz, hol meg novellát boncolgat. Egyik alkalommal vérre menő vita bontakozik ki egy elbeszélés-epizód körül. A nagy dilemma: leálljon-e (egyáltalán: leállhat-e) futballozni a grundon ugránczó gyerkőcök közé a párttitkár, kit épp arra visz útja (és az írói szándék)? A jelenlevők két táborra szakadnak. 1. Nem, mert az efféle „főlösleges cselekvés” egyszerre árt a titkárnak s a Pártnak, amelyet tevékenységével-funkciójával mintegy megtestesít. 2. Igen, mert részvétele a játékban — jelképesen — a néppel, az egyszerű emberekkel való kapcsolatot testesíti meg.

Aztán minden szem Sőtérre szegeződik. Mire ő: ha akar, hát álljon csak be nyugodtan futballozni a srácok közé a titkár; ha meg nem kíván, némi érdeklődő nézgelődést követően sétáljon csak zavartalanul tovább. De — mert a történetben úgyszincs ennek különösebb jelentősége — nem is szükségszerű, hogy a grund felé vigyen útja. Ellenben... És most egy hosszú okfejtés következik, melyben a szépen cizellált mondatok kézenfogva követik egymást. Okfejtés arról, hogy tulajdonképpen... És Sőtér körültekintően kifejti, miképpen is lehetne emberközébe hozni azt a bizonyos párttitkárt; kivezetni (tanulásokkal) a konfliktusból, melybe a bontakozó történet során keveredett. Tán mondani sem kell, hogy, eltekintve a kiindulóponttól, minderről egy szó sem esett — sajna — a terítéken levő opuszban. Ellenben a felszólalás végére a két tábor nem csupán meggyőzöttek, hanem inkább győztesnek érzi magát. S még a piros füllel izguló szerző is meg van (lehet) győződve arról, hogy műve legalábbis reménykeltő, sőt már-már... koncepciózus.

Irodalom iránti érdeklődésemet ekkoriban két — középiskolai — tanár egyengeti. Vajtai István és Madácsy László. Közös szenvedély, gyökeresen különböző alkat. Vajtai a német kultúra és a tizenkilencedik századi magyar reformnemzedék eszméin nevelkedett. Szilárd erkölcsiség, kifogástalan jellem. Haladáspártolásában némi konzervativizmus, Madácsy külsejében is franciás jelenség. Afféle literátus bohém, aki előszeretettel kacsint ki olykor szerepe álcája alól, ám az illendőség határait soha át nem lépné. Ő hívja fel a figyelmet az író Sötérre, kezembe adva első nagy alkotói korszakának regényeit, a Fellegjárást, A templomrablót, a Kisértetet, utóbb a már felszabadulás utáni Hidszakadás és a Bünbeesés még nyomdászagú példányait.

Érettségi előtt ifjoncként egyszerre élhetem át a behatolás-felfedezés Kolombusz-szerű örömet s az áthatolhatatlannak tűnő falba-ütközés kudarcélményét. A Fellegjárásban a szerelem és a köréje simuló hangulatgyűrű ragad meg. (Mint ebből is látható, csupán az első, a felszíni rétegig hatoltam.) A templomrablóban a szegedi színtér. (S egy kicsit tán a történet fantaszitikuma.)

Ekkor még nem tudom, ami nemsokára kiderül: Sötér 1931-ben (ez évben születtem), tizennyolc esztendőskorában távozik szülővárosából. Gyermekeiknek színtere a Zerge (ma: Batthyány) utcai (19. számú) ház, amelynek „kapcsolt részei” a Petőfi sugárútra nyílnak. A sugárúton lakunk mi is (1935—1955 között), a 32. szám alatt, mindössze három háznyra a regényekben, novellákban oly sokszor megörökített épülettől. A mi konyhaablakaink is az egykori „leszámítoló palotából” egyetemmé avanzsált hatalmas téglamostrumra néznek. Az Ady teret akkoriban még Szukováthy térnek hívják, de a betonfalnál már ott sudárodnak azok a jegenyék, amelyeket már a húszas években is előszeretettel szohogatott a Tisza felől kerekedett szél. A Zerge utca egyik nevezetessége a Segesvári-család. Drogista apa, két nyurga fiú és egy ifjú szikárságában is vénlányságot sejtető hajadon. Petőfi sugárutunk — afféle lokális mikrokozmosz. Körút sarki gyógyszertár, tejszarnok (a húszas évek új kereskedelmi találmánya), Arnoldék fűszerüzlete (a Nemes takács utca sugárúti torkolatában), Szecsődi vegytisztító, Sugár-boltos, és a kiskörút—sugárút találkozóhelyén a zenede sárga tömbje, mintegy a helyi színpomp lezárásaként.

A harmincas évek Szegedjében igencsak lassacskán folydogál az élet. A változatlanág egyszerre testesít meg hagyományörzést és fejlődést visszatorzó rendellenességet. A húszas évek — Sötér eszmélésének ideje — stílusában zajlik itt szinte minden még a harmincas évek vége felé is. Csaknem változatlan díszletek között. A Belvárosban sok évtizedes múltú üzletek: Meinel-kávés, Stühmer-cukorkabolt, Kék Csillag áruház, Danner-fűszerüzlet . . .

Kétszer vagy háromszor olvasom el — gyors egymásutánban — A templomrablót. Az olvasás szüneteiben, vagy a napi penzum végeztével a környékbeli utcákat romom. S mikor aláereszkedik az alkony s a hold ezüstös tányérja megcsillan a korcsolyapálya fölött, mikor a magasföldszintes lakások egy-egy ablakának függőnye ernyőslámpa-fényt szűr, hirtelenjében már nem is tudom egészen pontosan magamban eldönteni: most mindez kézzelfoghatóan valóságos-e, vagy inkább talán A templomrabló sorai elevenednek meg előttem, mintegy a szellemi produktum anyagi erővé válásának sajátos metamorfózisaként? . . .

Az írócsoport legközelebbi összejövetelén mellémsodródik X. (Nevére tényleg nem emlékszem.) Nem szívelem különösképpen, bár jó szándékú,

csak túlon túl lompos és hasonló viselkedésű fiú. (S néhány évvel idősebb nálam.) Úgyesen rajzol. (Egy szénrajzát ma is őrzöm — ő maga nyomtalanul felszívódott a letűnt évtizedek forгатagában.) — Tudod-e, hogy Sötér muszájból jött vissza Szegedre? — hajol közel hozzám a maga szokásos intimpistamódján. Akkor én már rettenetesen fölnezek Sötérre. S nem csupán az íróra, a professzorra is. (A professzorok különben is afféle égi lényként röpködnek a korabeli gimnazisták képzelet-égboltján.) — Miket beszélsz te itt össze-viszsa?! — pillantok rá sértődötten, sőt már-már ellenségesen.

Utóbb aztán sok mindenre — igaz, csupán lassan, fokozatosan — fény derül.

1988. MÁRCIUS

Buda, Jégverem utca 5. I. emelet. Sötér István lakása.

— 1948 és 1952 között tanított a szegedi egyetemen. Tízennyolc évesen távozott e városból, harmincöt esztendősen tért vissza újra falai közé. Hogyan? Miért? Milyen körülmények között? Hisz akkor már ismert író (és neves irodalomtörténész) volt...

— 1948 után kiszorultam az irodalmi életből. Ebben az esztendőben látott napvilágot Hídszakadás című kisregényem. Háborúellenesség, az új életbe vetett hit — ez volt ennek a könyvnek a valódi témája, ám a Szabad Nép, a Csillag és több más folyóirat, napilap nagyon elutasítóan fogadta. A másik ekkor megjelent művem a Négy nemzedék című lírai antológia volt; ezt még 1947-ben állítottam össze és e kötet az élő magyar költészet akkori állagát tükrözve annak legfontosabb, legjellemzőbb műveit tartalmazta. Benne voltak a már klasszikusnak számító nagy költők, mint Illyés vagy Szabó Lőrinc, Füst Milán. De ugyanígy benne volt például Sinka, vagy a katolikus költők. Tehát mindazok, akik hoztak valami újat az 1940-es évek második felének magyar lírájába. Ezt elsőprő haraggal, dühvel fogadták, elutasították. Képtelenek voltak az akkori kultúrpolitikusok elfogadni azt, hogy nem csak egy irányzatot kell magunkévá tennünk; hogy az élet és az irodalom, a költészet többféle elemből, több áramlatból, több ágból áll, és csak úgy igazi, ha ilyen. A leszűkítés és a kirekesztés korszaka jött akkor el. Visszaéltek Petőfi, Ady, József Attila életművével. Hangsúlyozom: visszaéltek velem, mert ezeket az óriási költőket úgy akarták kiemelni, hogy a mellettük levő többi nagyot mintegy sarokba állították, margóra szorították. Vörösmartyt, Aranyt, Babitsot, Kosztolányit, Illyést, Szabó Lőrincet és másokat. Ezzel a szemlélettel én mindig szemben álltam — akkor is, most is —, és e szembenállásom következményeként kiszorultam az irodalomból.

De nem csak ez volt az oka. Talán nem is ez volt a legfőbb oka. Hanem, hogy azt a fajta irodalmat, amit annak a kornak a kultúrpolitikusai megköveteltek, nem tudtam becsületesen vállalni. Ez egy teljesen téves és hamis irodalomeszmény volt. És ezzel én most nem Lukács Györgyre célok, mert ő nem ilyen irodalomra gondolt, amikor meghirdette nagyrealizmus eszményét. Hanem a többiekre, a kisebbekre. Nos, ezt én vállalni nem tudtam. Vagy hazudnom kellett volna, vagy meghamisítanom, lefokoznom önmagammat. Tehát én akkor az irodalomból nemcsak hogy kiszorultam, hanem ki is léptem.

Ez azonban számomra egy új utat nyitott meg. Képzettségem folytán iro-

dalomtörténész voltam. És én irodalomtörténészként ugyanazt az irodalmi eszményt tudtam és akartam szolgálni, mint amit íróként szolgáltam.

A szegedi egyetemre kerültem, s éppen a világirodalmi tanszékre, ahol egy olyan széles irodalmi skálát tekinthettem át, amiben benne voltak a nagy tizenkilencedik századi francia realista írók, s az angolok, az oroszok is. Mind-az azt az irodalomszemélyt jelentette, amit én mindig képviselni, megtestesíteni próbáltam.

— Volt választási lehetősége, hogy hová, tehát, hogy Szegedre kerüljön?

— Én kifejezetten kértem, hogy idekerüljek. Aminek az az előzménye, hogy kilencszáz-nyvenhétben egy rövid látogatás során az egzisztencializmusról — ami akkor még egy nagyon új dolog volt — tartottam előadást. És akkor megkaptam engem ennek a városnak a légköre. Az emberek, a viszonyok; és hogy viszonyláthattam azt a helyet, kisvilágot, amelyben az ifjúkorom eltelt. Minden biztonnyal egy nagy adag nosztalgia is részes volt abban, hogy én Szegedre kértem a kinevezésemet. Meg is kaptam. Hát... jó sok csalódás is ért ezután. De egy nagy jutalomban is részesültem: a hallgatóimban.

Az évfolyamok, amelyeket én négy éven keresztül Szegeden tanítottam, jobbak voltak a későbbi évfolyamoknál. S itt egy kitérőt kell tennem. Ez a magyar társadalom igen furcsán tud reagálni a válságokra. Nagy válságokat élt át negyvennégyben, az ötvenes évek elején, majd ötvenhatban. És ma is egy válságban vagyunk. Mondjuk ki egész nyíltan. A válság a magyar társadalomból egészen különös erőket szabadít fel. Felszabadítja a romboló erőket, a feljelentőket és a rágalalmazókat az egyik oldalon. (Vegyük csak például: a Gestapo csodálkozott a leginkább, hogy egyetlen helyen se kapott annyi névtelen levelet és följelentést, mint ebben a mi szép országunkban.) De — és ez a másik oldal — felszabadít nagy pozitív fenntartó erőket is. Ez a válság képes a társadalmat, legalábbis annak jobbik részét — és a társadalmunknak a nagyobbik része a jobbik rész — mobilizálni, egymáshoz közel hozni az embereket. Bizalmat, segítséget, egymásra szorultságot, nagylelkűséget érzékeltetni. Minderre számtalan példát tudnék felhozni az említett válságkorszakokból.

Nos, a szegedi egyetemen a magyar társadalom válságának a pozitív oldala érvényesült. Tehát olyan gyerekek kerültek ide, akikben valóban nagy tudásszomj volt. Akik az irodalomban valahogy felszabadultak a maguk napi körülményeinek nyomasztó gondjai alól... Stendhal Vörös és feketéje az akkori viszonyok között... Egy tündérvilág volt valósággal. (Nem a különben). Tehát az irodalom nyújtott valamit e fiatal nemzedékeknek. Segített abban, hogy túljussanak a kor sötét, nyomasztó gondjain és tapasztalatain.

Tehát, hogy több kitérével visszaterjek a fő kérdéshez: én ezt az élményt ajándékba kaptam a szegedi hallgatóimtól, és később a budapesti hallgatóimnak egy nagy részétől is. A válságban levő magyar társadalomnak ezt a pozitív részét, a megtartó erőket, amelyek ezt a társadalmat továbbéltették.

Mármost én irodalomtörténészként — mert most irodalomtörténész lettem — nem éreztem különbséget az írói és a tudományos alkotás között. Ez talán nagyon furcsán hangzik, és lehet, hogy sokan kételkednek benne, egyáltalán lehetséges-e, de én nem mondhatok mást, csak azt, hogy amikor én Eötvös Józsefről egy nagy monográfiát írtam (elismerték, kaptam érte Kosuth-díjat, satöbbi, ez mind nagyon szép), akkor számomra mindig a jellem, az ember, a lélek problémája volt a fontos. Hogy ezt illusztráljam: egy tudományos monográfiában úgy írtam Eötvösről, mint egy regényalakról. Tehát

én az irodalmat regénytémának fogtam föl. Most nemrégiben pedig drámát írtam Eötvösről. Számomra a monográfia vagy a dráma ugyanazt jelentette. Egyik műfajban ugyanaz érdekelt, mint a másikban. És van egy nagy irodalomtörténeti szintézisem, a Világos után, amelynek első kiadása Nemzet és haladás címmel jelent meg, és amely Aranytól Madáchig a múlt század ötvenes, hatvanas éveinek az irodalmát tárgyalja. Nos, ezt úgy írtam meg, mint egy nagy korszakbemutató regényt.

Írói mivoltom benyomult valami módon a tudósi mivoltomba; azt, hogy úgy mondjam, színezte, segítette. És még valamit nyújtott nekem az íráság a tudományban. Egy írónak konkrét ismerete, elképzelése van magáról az írói műhelyről. Az írói műhely egy nagyon fontos probléma, kategória. Hogyan, miként jön létre a mű, és hogyan viszonylik az az emberhez? — ez magában az írói műhelyben játszódik le. Nos, nekem személyes tapasztalataim voltak minderről, tehát amikor egy íróról, költőről irodalomtörténetileg írtam, az ő műhelyébe bele tudtam helyezni magamat. Egyszerűen azért, mert író létemre tisztában voltam vele, milyen is az írói, költői műhely.

Így nem éreztem törésnek azt a változást, amikor a fordulat éve után az irodalomtörténetre tértem át. Hiszen benne is ugyanazt kerestem, mint valamikor (annakelőtte) az irodalomban, a regényeimben, novelláimban. Az emberi lélek, a jellem, az egyéniség, a sors ugyanúgy érdekelt az irodalomtörténetben, mint egy regényben. És ugyanígy vagyok ma is. Egyszerre írok regényt és tanulmányt.

— *Most közbekérdeznék: ha nem szorul ki az irodalomból, akkor elképzelhető, hogy nem foglalkozik ilyen mértékben és szélességben irodalomtörténettel?*

— Elképzelhető. Bár tanulmányaimban és 44 előtti munkásságomban voltak előzményei az irodalomtörténeti munkásságnak. A Jókai-esszé, tanulmánykötetem, a Játék és valóság; Eötvösről tanulmányom is született, még mielőtt a könyvet megírtam volna... Hát... nagyon könnyen lehet, hogy kevesebb irodalomtörténetet csináltam volna és több szépprózát. Bár nem hiszem, hogy semmifajta irodalomtörténetet nem műveltem volna, ha normális körülmények között haladhatok előre pályámon.

— *Ejtsünk szót a szocialista realizmus irányába az ötvenes évek elején tett tapogatózó kísérleteiről. Szegeden, ugye, a textilkombinátban...*

— Ez egy nagyon érdekes kérdés. Amióta azt a szegedi textilkombinátbeli fonónőről szóló írásomat (Női arckép most a címe) megírtam, azóta eltelt több mint harminc esztendő. Most állítottam össze az életműsorozatomnak a kisregény- és novellakötetét. A kiadónál van. Ha minden jól megy, akkor jövőre kellene megjelennie. Ebből eredetileg kihagytam ezt az írást, gondolván, hogy az ötvenes évek elejének bélyegét viseli magán. Nemrég újra elolvastam. Kisebb húzásokat kellett tennem. Inkább a kor frazeológiáját tartalmazó-kifejező két-három félmondatot... De végül mégis bevettem az új kötetembe. Tehát ma is vállalom. Egyszerűen azért, mert úgy érzem: akkor jól figyeltem meg azt, amiről az az írás szól, azt a női arcot, életsorsot, amelyik a szegényparaszti sorból ívelt föl egy nagyon magas szintre, a szakmunkás szintjére. Ezt elég pontosan figyeltem meg, és magának a textilkombinátnak a beindulását. Anélkül, hogy én akkor ott valamiféle kritikai realizmusra törekedtem volna: leírtam a nehézségeket, a lazaságokat, az anyagihiányt, a szervezetlenséget, amivel beindult ez az üzem. Úgyhogy én ezt nyugodtan merem vállalni. Egy részt érzek nem kellően kidolgozottnak, nem eléggé va-

lóságihitelűnek: annak a bizonyos iskolának a leírását, ahol ezeket az asszonyokat fonónőnek képezték. Ezt nem ismertem eléggé. Leírását vázlatosnak érzem. S azért sajnálom, mert nagyon érdekes lett volna ezt az iskolát ismerni.

— *Eredeti címe Egy özvegyasszony élete volt...*

— Igen, de későbbi köteteimben már mindenütt Női arckép címmel szerepel... Nem tudod különben, hogy ezzel az asszonnyal később mi történt? Mindig érdekelt volna, mi lett ebből a Paragi Mihálynéből. Hogy mi lett a további sorsa?

— *Hány éves volt akkor?*

— Hát olyan negyven... felé. És én azt hiszem, ha meg tudnám találni ezt az asszonyt, és megismerném az életének a további útját — ami, nekem az a sejtelmem, egy nagyon nehéz út lehetett —, és ezt meg tudnám írni, akkor ez egy valóban jó írás lenne. És kiegészítené, sőt megemelné az elsőt.

— *Nos, e kísérlettel megpróbált integrálódni a korabeli irodalomba* — (S. I. közbeszól: — Nem is annyira az irodalomba, mint inkább az akkori életbe) —, *de aztán a folytatás elmaradt. Miért? Nem tudta vállalni? Úgy érezte, nincs kifutási lehetősége?*

— Nem volt olyan hosszú a kihagyás, mert ez valamikor ötvenkettőben jelent meg és 1957-ben már megírtam az Édenkert című novellámat (kisregényemet), ami szintén benne lesz az új kötetemben, és ami szintén erről az ötvenes évekbeli hangulatról szól. Tehát a kiesés nem volt több három-négy évnél.

Ekkor írtam meg viszont a Nemzet és haladás című nagymonográfiát. Ez egyetemi előadásaimnak a foglalata. Tíz évig adtam elő ezt az anyagot a budapesti bölcsészkaron, és eme évtizedben az előadásaimmal tulajdonképpen a könyvemet írtam.

— *Írói stílusa a realizmus és szürrealizmus elegyének egy érzelmesebb, hangulatibb változata. Nem a „vad” francia szürrealistákéhoz hasonló. Inkább a látomás, a valóság és játék egymásba való átjátszása jellemezte. Amikor rájött, hogy ez így ebben az új világban nem folytatható, a fölismerés hogy hatott Önre?*

— Hát... úgy hatott rám, hogy folytattam. És az összes újabb írásom folytatása annak...

— *De akkor, akkor hogy hatott?*

— Két szürrealista novellám jelent meg (amikhez én ma is nagyon ragaszkodom) a Válaszban. A Szőlőművesek és a Bakator. Ezek telivér szürrealista novellák. De előtte voltak olyan írásaim, amelyekben ilyenfajta szürrealizmus nem volt. Én a Játék és valóság című kilencszáz-negyvenhatban megjelent tanulmányomban írtam, hogy a valóság ábrázolása igényli a valóságon túlinak a tudomásulvételét is. Ez nagyon furcsa. Mert van a valóság és van valami, ami a mi látóhatárunkon kívül fekszik. Ha az utóbbiról nem veszünk tudomást, akkor szerintem a valóságot szűkítjük. Ha megpróbálunk annyit, amennyit lehet ebből a láthatárunkon túli világból behozni a láthatárunkon inneni világba, akkor azzal a valóságot gazdagítjuk. Ez a regényeimben, a novelláimban a módszerem. Szokták ezt úgy is hívni, hogy költői realizmus, meg szürrealizmussal vegyített realizmus, tündéri realizmus... Ezek mind nagyon kedves elnevezések, terminusok. A lényeg nálam: mindig számolok azzal, hogy a látásunknak határai vannak, és hogy valamit sejtjenünk

kell abból, ami a látásunk határain túl van. Ez volt a szürrealizmusomnak, hogy is mondjam, a forrása. És ma is ugyanígy írok...

1950, KORA ŐSZ

A mi évfolyamunk — közel ötvenes létszámmal — 1950 őszén startolt a szegedi bölcsészkaron. Az igazi nagy áttörés még 1948—1949-ben történt. Mi már — a többséget tekintve — a középiskola padjaiból érkezünk. Végigjártuk a nyolcosztályos gimnázium minden grádicsát. A szakérettségisek aránya viszonylag alacsony volt. „Osztályösszetételünk” is ennek megfelelő. A többség a kisemberek világából érkezett, vidéki-kisvárosi gimnáziumok legátusaként. (Szegedi a közel félszázból mindössze három akadt közöttünk.) A küldő intézmények minden szép erényével és mellékhatás-szövödményével. Citoyen-polgár sarjadék már nemigen akadt sorainkban, de „igazi” munkás és paraszt is csupán elenyészően kevés. Utóbbiak többnyire néhány holdas kisbirtokosok (esetleg középparasztok) soraiból regrutálódtak. 49—50-re már a gimnáziumok is a bizonytalan jövő szköllái és kharübdiszai közt hánykódtak. Így a falaik közül kikerült diákok épp tanulmányaik két legdöntőbb esztendejében kényyszerültek afféle szellemi vákuum-létbe: a polgári kultúra értékei már a gyanússág bélyegével jutottak el hozzájuk — ha egyáltalán eljutottak —, az új, szocialista (vagy annak kikiáltott) alkotások pedig még csak úton voltak felénk, amikor mi már maturáltunk.

Tanáraim ambíciója — s a merő véletlen — segít hozzá, hogy némi ízelítőt kaphassak a huszadik századi polgári kultúrából. Tizennyolc esztendősen nekirugaszodom — kevés sikerrel — Proustnak, majd — sikertelenül — Szentkuthy Miklós Praejének, aztán — teljességgel sikertelenül — Joyce Ulyssesének. A Mars téri zsiptiacon néhány Márai-kötetre bukkanok. Az M.-stílus hatása — mondhatni — elementáris. Hamarosan méternyi mennyiséget gyűjtök össze a félvászonkötéses, Révai-edíciójú Márai-regényekből, esszékből, útirajzokból. Közben a Somogyi Könyvtár nagy olvasójában Lukácsal ismerkedem. Előbb A polgári filozófia válságával, majd A realizmus problémáival. A számomra való (tehát személyhez kötötten viszonylagos) érthetlenség ezúttal is különös fenséget kölcsönöz a megközelíteni kívánt produktumnak. Bár keveset értek a szövegből, rettenetesen tetszik az egzisztencializmusra — akkor még egzisztencializmusnak írták — oly leleménnyel átkokat szóró Lukács, aki — más helyütt — olykor (hirtelen leereszkedve a teoretikus fejtegetés magasságaiból) egy-egy triviálisan hétköznapi hasonlattal (például: pocsolyatükrön ringatózó olajfolt) hozakodik elő.

Mikor Sötér megszólal a katedrán, menten úgy érzem: ime, itt áll előttünk egy ember, akiből Vajtai István szilárd erkölcsisége sugárzik; aki precíz és elegáns, mint a franciás attitűdű Madácsy László; aki hasonló cizellált tökéletességgel fűz mondatot mondathoz, akár Márai Sándor; és végül, aki pont oly magvas tartalmat prezentál, miként Lukács György, ám nálánál — keresgélem a zavaró felhangok nélkül ideillő szót — vonzóbban, érzékletesebben.

Akkoriban még divat ellátogatni más karok előadásaira is. A bölcsészjelöltek, jogászpálánták, tétékások közül legtöbben a belgyógyász Hetényi Géza előadásaira kíváncsiak. Hogy ne legyünk túlon túl szem előtt, az emeletes előadótermek hátsó padsoraiba húzódunk. Néha már csak a fal mellett, a földön jut (ülő)hely. Hátunkat a kemény és hideg falnak nekivetve hallgatjuk

Hetényi profot. A hűvös tárgyilagosságú, már-már száraz mondatokat, amelyek mögött azonban ott parázslik egy legendás hírű diagnoszta (egy ízben különrepülő viszi konzultációra a pápai betegágyhoz) minden empirikus tapasztalata.

A bölcsészkaron — az orvos- és jogászjelöltek, tétékások — csupán egy előadót érdemesítenek ily kiemelt figyelemre. Sőtér óráján zsúfolásig telt a terem. A levegőben izgalom vibrál. A professzor — szokása szerint — pontosan érkezik és — mint rendesen — udvarias meghajlással üdvözlí a hallgatóságot.

Már térdig gázolunk a micisapkás korszak iszapjában. A korábban oly hévvel kultivált nyakkendők molyirtószagú szekrények mélyebb bugyraiban várják a feltámadást. Már ott embrionálódik az idő méhében a lóden, hozzá hasonló dolgok társaságában. A legharcosabb kispolgárok — köztük szép számmal nők — a proletárálca fedezékében már puhaszárú csizmában járnak belvárosunkban a Széchenyi téri sztyeppét... Sőtéren remekül szabott zakó. Inge makulátlan. Nyakkendője szolidan elegáns. Mintha ez az ember — jelenség — épp most érkezett volna a menetrend szerinti zürichi géppel, egy távoli, ködbe vesző helyséből, aminek most ugyan neve sincs, de valamikor talán mintha úgy hívták volna, hogy... Európa.

Óráit többnyire délután tartja. Már fárad a fény és a tanterem-enteriőrre fátylvóként ereszkedik a félhomály. Sőtér mindig szabadon beszél, sosem szorulva rá jegyzetek, pláne nem eleve preparált szöveg mankóira. S mindezt azok után, amit néhány nap alatt ennekötte tapasztaltunk... Motyogás, akadozva felolvasott papírízű mondatok... És akkor hirtelen jön egy ember, mondatai elegánsak, nem csupán tájékozottság és szellemi fölény, hanem atmoszféra is árad belőlük.

S ahogy múlnak a beszéddel bélelt percek, akként erősödik bennünk a meggyőződés: a gondosan kialakított, ápolt külső tulajdonképpen egyfajta megjelenési formája — szinte már jelképe — annak, amit ez az ember képvisel. A maga módján a gondolatok tisztaságát, eleganciáját is példázza.

Madácsy kezembe adja a Játék és valóság kötetet is. Amikor a címadó esszét elolvasom, sok mindent megértek abból, amit jobb szó híján korabeli Sőtér-attitűdnek is nevezhetnénk. „A szürrealizmus mániái és feszültségei bizonyonnyal új értelemmel és gazdagsággal ajándékozzák meg e realizmus céltudatos fegyelmét, melynek kemény falai közé a gőz sistergésével és túlradó szenvedélyével berontanak; a valóságba bele kell ötvöznünk a valóságon túlit, hogy egyik a másikat feszítse, dagassza” — vetette papírra 1946-ban.

1988. MÁRCIUS

Buda, Jégverem utca. Beszélgetés Sőtér Istvánnal.

— 57-ben íróilag újra startolt...

— Az Édenkert című nagynovellámmal indultam újra. Az ötvenes évek sajátos nyomott hangulatát, kuszált életviszonyait és társadalmi összeborzolt-ságát próbáltam érzékeltetni. Akkor kerültem az MTA Irodalomtudományi Intézetének az élére, és akkor kezdtem el nagyobb irodalomtörténeti szintézisekre törekedni. Ekkor teremtettem meg a magyar irodalomtudomány nemzetközi kapcsolatait, amelyek azóta virágzóak és gazdagok.

Számomra 57 tulajdonképpen visszakanyarodás ahhoz, amit a beszélgetésünk elején a magyar társadalomnak erről a nem romboló, megtartó erejé-

ről mondtam (mely erőben én hiszek, és az ország helyzetének javulását elsősorban ezektől az erőktől várom). Tehát 56 után ájult állapotban volt az ország. Akkor a legkisebb pozitív jelenség — egy színházi előadás, egy jól berendezett hivatal vagy egy jó újságcikk — számunkra nagy élményt, magát a reménységet jelentette. Tehát azt, hogy ebből az ájulatból az ország előbb-utóbb magához tér. S a csoda — e magyar csoda — megtörtént... (Kár, hogy azóta megint inkább az ájulat felé közeledünk...) És éppen olyan nagy élmény volt az ötvenhétől a hatvanas évek elejéig ívelő korszak, mint a felszabadulás utáni két-három év (amely csodálatos időszak volt). Tehát különös módon mi nagyon szépen tudunk újra talpraállni. (S bár így maradna továbbra is.)

— *Úgy érezte, hogy ekkor, ötvenhétben íróként azt folytatja, amit negyvennyolcban abbahagyott?*

— Tulajdonképpen... valami ilyesmit éreztem. Persze erősebb volt az irodalomtudományi érdeklődésem. És én ilyenként azt az irodalomeszményt szolgáltam, amit negyvennyolc előtt is vallottam magaménak: tehát a magyar irodalom sokszínűségét, sokrétűségét, sok elemből összetettségét. Nem pedig a redukciót, a kirekesztést, amire az ötvenes évek elejének irodalompolitikája törekedett.

Hetventől kezdve kezdtem újra regényt írni. Az elveszett bárányt. És most fog megjelenni a könyvnapra ennek a trilógiának a záróköteté.

— *Hogyan bukkant elő, és milyen inspirációra annyi év után 1970-ben a regényíró?*

— Egy személyes tragikus esemény hatására, amiről nem szívesen beszélek. Az ember néha megrendül. És ha megrendül, akkor magábaszáll. Próbálja megérteni, mi az, amit tett, amit jól, illetve rosszul tett, és ez a regény ennek a mérlegezése.

— *Ez az emberi oldala. És az írói? Úgy érezte, hogy ezt csak ebben a műfajban tudja kifejezni?*

— Igen. Ezt határozottan állítom: amit erről én el akartam mondani, azt csak a regény műfajával lehetett elmondani. Tehát adott az összefüggés a műfajok, formák és a közölni szándékozott tartalom között. Van olyan téma, amihez egy tudományos monográfia szolgál formául és műfajul. És van olyan mondanivaló, amit csak egy regény tud elviselni.

— *A regény írása közben nyilván nem csupán ezt fogalmazta, hanem korábbi esztétikáját is megerősítette, netán újraértékelte... Melyik történt? A Fellegjárás, A templomrabló, a Kisértet, a Bűnbeesés írója újra regényt ír... Ugyanabból az esztétikai alapállásból vagy pedig — az eltelt időszak hatására — változtatott az írói-esztétikai attitűdön?*

— Egy valamiben érzek változást a korábbi regényekhez képest. A kor érzékeltetését. Ezt éreztem én nagyon erős feladatommak. De persze ha visszagondolok a Fellegjárásra, melyben benne van a harmincas évek levegője; a Bűnbeesésre, amelyik harmincnyolcban játszódik, abban is benne erősen a kor... Hát legfeljebb azt mondhatnám, hogy a korábrázolás még nagyobb becsvágyammá vált az új regénytrilógiával.

— *Az első két részt — Az elveszett bárányt, a Budai Oroszlánt — olvasták, szeretném, ha a harmadik részről mondana valamit...*

— A harmadik rész összevonja az első kettő címét: Bárányt szoptató Oroszlán lesz a címe. Összefoglalja és lezárja az előző két kötetet. Egy epilógussal véget ér. Itt a cím maga az erőszakellenességre utal. Tehát az erőszak-

kultusz ellen írja meg pamfletjét a regény egyik szereplője, Fábrián Kristóf, a filozófus. Ezért a cím: Bárányt szoptató Oroszlán — erő és szelídség együtt. A regény a hatvanas évekről szól. Ez egy jó korszak volt, és jó dolgok kezdődtek ekkor, nagy remények támadtak föl. Majdnem olyan nagy reménykedő korszak volt ez, mint a 45 utáni. És sajnos később nem minden alakult úgy, meg kell, hogy mondjam, mint amilyenek a hatvanas években ígérkezett... Nos, ezeket az ígéreket, ezt az újjáéledést, ezt a normalizálódását a dolgoknak, gondolkodásnak — és vele a kort is, érzékelteti ez a regény.

— *A regény eszmei summája?*

— Egyrészt az erőszakellenesség, másrészt... az önmagunk megtalálásának a szüksége... Megközelítőleg ilyesmi...

— *Ez csak a lehetőség szintjén van meg a regényben vagy eljut a megtalálás szintjéig is?*

— Néha eljut odáig is. S ez nem csupán az egyes ember gondja-dilemmája, hanem a társadalomé is. Nemcsak az egyes embernek kell önmagát megtalálnia, hanem a társadalomnak is.

— *Tehát akkor fogalmazhatunk úgy: egy erőszakmentes társadalomban az ember előbb-utóbb megtalálja önmagát és ennek hatására valami hasonló történik majd a társadalommal is?*

— Igen... És mindenképp élesen erőszakellenes e regény. Kimondja: hazugság és veszélyes, embertelen bármifajta erőszakkultusz.

— *Lezárul ezzel a ciklus?*

— Igen. Most egy új regényen dolgozom, amelynek nagyon erős a szegedi vonatkozása: két nővérrel fog szólni. (Egyébként az Alföldben meg az Új Írásban már jelentek meg részletek.) Szegeden kezdődik és Pesten folytatódik, majd Szegeden és Pesten játszódik tovább a történet. A két nővér egyike kommunista, a másik pedig katolikus.

A történet 1919—20-ban kezdődik és be fog fejeződni... hogy mikor, azt még nem tudom pontosan, de mindenesetre a felszabadulás után. Két nővér útja; hol keresztezik egymást, hol meg párhuzamosak. De mindenképpen két egymást szerető, de egymással ellentétesen gondolkodó és érző asszonyé.

— *Úgy látja, ezek az értékek ambivalens formájukban is egzisztálhatnak egyszerre?*

— Föltétlenül. Sőt szerintem jó is, ha léteznek egymás mellett egy társadalomban, egy történelmi korszakban...

— *A szegedi vonatkozásokról ha mondana részletesebben is valamit...*

— A húszas évek Szegedét jelenítem meg. Kisdiákként sok mindent láttam és megértettem. És serdülő kamaszfiúként azért nagyon erősen ráéreztem bizonyos dolgokra. A szegedi hangulatra, az emberekre, akik egészen másminyenek voltak, mint a maiak. Jobbak is, rosszabbak is. Ahogyan az életben megpróbálnak elhelyezkedni egy vesztes háború után... Az egyik asszony emígy, a másik amúgy... És hát azok a kerülők, amik együtt járnak a húszas, harmincas évekkkel. Én egy nagyon erős szegedi hangulatot akarok itt érzékeltetni.

— *A figuráknak van-e reális alapjuk?*

— Igen, van. Nem kulcsregény. De két egykor élt asszónynak a habitusa, érzés- és gondolkodásmódja. Ezt szeretném érzékeltetni: se a gondolkodásukban, se a fölfogásukban, se az ízlésükben, a hajlamukban nincs semmi hasonlóság, sőt mindenben ellentétesek. És éppen ez utalja őket oly erősen egymásra.

— *Abba a korba ért, amikor a gyermekkor, az ifjúság nosztalgikus kísértetei újra és újra visszatérnek. Nos, Önél ez lényegileg Szegeddel függ össze. Milyen viszonyban van az író a Szeged-élménnyel? Változatlan intenzitású? Sűrűbben tér vissza? Netán halványodó?*

— Ez a furcsa az írói munkában, hogy amit egyszer megírtunk, az valahogyan... attól nem hogy eltávolodunk... az valahogy mögénk kerül. Egy zárt térnek lesz a része — hogy így fejezzem ki magam. Tehát ha én megírom a gyermekkoromat, márpedig most a gyermekkoromat írom ezzel az új Szeged-regénnyel, akkor ez a gyerekkor már egy... (jó szót szeretnék találni rá...) egy számon kívül maradó tényezővé válik. Nem azt mondom, hogy eltűnik vagy elvetem, eldobom magamtól; vagy hogy elszakadok tőle. De ez már nem él úgy, mint mielőtt írtam volna róla. Állóképpé szilárdul. Mert az írás olyan, akár a tűz: mindig fölemészt valamit. Azt emészti föl, amit írsz.

— *Gyermekkoráról nem először ír. Hogy most újra igen, ez azt jelentené: még mindig vannak, úgymond, fölemésztetlen tartalékai?*

— Igen. Még mindig maradt egy réteg. És ez most belekerül ebbe a regénybe. S amíg a regényt írom, addig elevenen él bennem a Szeged-élmény. Azt hiszem, amikor megírtam, akkor a gyermekkorom nosztalgiája lezárul, eltűnik, megszűnik ez a nosztalgia. Mert hiszen megteremttem újból és ez egyben automatikusan szinte megsemmisítette bennem az „eredetit”.

— *De a Szeged-élmény azért nem halványodik el?*

— Az a gyermekkor nál jóval szélesebb. Hiszen van egy másik rétege is, az egyetemi oktatás évei... a tanárságom Szegeden... Arról nem hiszem, hogy meghalványodna bennem. Érzek néha nagyon erős honvágyat. Föltámadnak bennem képek. És valahányszor lemegyek Szegedre, az a különös, hogy mindig felújul valami. Minden szegedi látogatásom felfedezett velem valamit, ami bennem volt, de nem tudtam róla. Tehát minden szegedi élményem kapcsolatos valaminek a felfedezésével. Valami olyannak a felfedezésével, amit tulajdonképp tudtam, de nem vettem tudomást róla vagy nem volt tudatos a számomra. Szeged nekem még mindig nyújt egy érdekes kombinációt: a mai és a réginek a kombinációját. Az új benyomás valamilyen módon összekapcsolódik a régivel, az emlékkel. S egy különös vegyület jön létre.

— *Milyennek látja a mai Szegedet?*

— Nagyon sokat rontottak rajta, de nagyon sokat javítottak is. Én nagyra becülöm a házak, a homlokzatok rendbehozatalát. Mert Szegednek egy igen értékes építészete van. Benne van a múlt század végének a Ring-stílusa, tehát az a városeszmény, amit Párizsban Haussmann, Bécsben a Ring alkotói megvalósítottak. Amit Budapesten Ybl csinált az akkori Sugárúttal meg a Nagykörúttal — ez mind megvan Szegedben. És megvannak nagyon merészen, a pestinél merészebben a szecesszió első kísérletei. Tehát én egy építészetileg igen értékes városnak érzem. Ami nekem nem tetszik a mai Szegedben: az az új építészet. Nem tudom, hogy elég gonddal, elég művészi érzékkel és elég jó városrendezési lelkülettel folytak-e az új építkezések. Én a nagyáruházat máshol helyeztem volna el. Mert a régi Dugonics téren volt egy egységes kis piazzetta, egy egységes homlokzat... Sajnos a mai Szeged állandóan megbontja a teret. Holott a tér — üresen szép. A legnagyobb luxus a mai világban a térség. De itt valamiféle horror vacui működhet a szegedi városrendezésben, mert ahol egy kis hely van, oda rögtön berak valamit. Vagy egy bódét, pavilont, egy beton virágtartót. Kár. Mert Szegedben az volt a szép, a tágassága. Ami egyben harmóniát is jelentett. És ezt a nagyon értékes tágasságot feldarabolták. Ezzel a harmóniát is megbontották. És ez óriási hiba.

— *Záróakkordként talán további terveiről...*

— Most fejeztem be egy novellát. Ezt az egyik folyóirat kérte. Van még több novellatémám. Azonban félek és sajnálom felaprózni az időmet, mert úgy érzem, legfontosabb lenne most minden időmet a készülő, szegedi genezisű regényre koncentrálni. Ám nem ezt teszem. S ez rossz lelkiismeretet is szül.

— *És mi készül az irodalomtörténész műhelyében?*

— Egy nagy tanulmánykötetemet fejeztem be. Ez az utóbbi nyolc évben megjelent esszékét, tanulmányokat tartalmazza. Az esszék mind a huszadik századról szólnak. És van egy második fele, amely a romantikához kapcsolódik és Arany Jánossal függ össze.

— *Távlati elképzelések?*

— Hátralevő éveim főrészt a regény létrehozása fogja jelenteni. Ezenkívül a novellairás. Mert amit én a legszívesebben, mondhatnám, a legkönnyebben csinállok, az a novella. Ez az én valódi műfajom. És ugyanígy az esszé. Novellatémám még bőven van. És ha a regényt befejeztem, akkor csak novellát fogok írni...

Irodalomtörténeti feladatok többnyire körülményből, szükségletből adódnak. Külön tervem nincs. Most egy nagy Lukács-írást kell elkészítenem egy müncheni irodalomtörténet-kongresszusra. Lukács György és az irodalomtörténet-írás. Ennek rövidnek kell lenni és benne mégis az egész komplexusnak. Nagy feladat. Különben nincs olyan kutatási téma, ami igazán vonzana. Lehet, hogy írok majd nagyobb portrékat. Rónay Györgyről, Nagy Lajosról. De olyan becsvágyó irodalomtörténeti tervem, mint amilyen az Eötvös-monográfia vagy a Világos után volt, nincs. Egy irodalomtörténet és a történelem határhelyzetében levő valaki ellenben nagyon érdekel: Eötvös József barátja, Szalay László, a történész. Vele szeretnék behatóbban is foglalkozni.

— *Hogyan telnek mindennapjai?*

— Kettős életet élek... élünk. Van egy falusi házunk Kulcsón, nagy kerttel. A község Dunaújvároshoz közel fekszik — ami nagyon előnyös —, a Duna partján. Jól dolgozni ott tudok leginkább. Nyári éjszakákon — mert ott éjszaka dolgozom, a városban délelőtt — kimegyek a kertbe és a mondatok úgyszólván maguktól jönnek... Nagyon szeretjük azt a helyet, és szeretjük Dunaújvárost, ezt az igen kedves várost. Télen viszont elég intenzív társasági, baráti körben élünk. Sok a vendégünk, mi is sokat járunk vendégségbe. Színházba keveset, operába többet. És igen-igen kedveljük az új Belvárost. Nagyon szeretünk oda átmenni. Már csak azért is, hogy benne legyünk egy ilyen élénk nagyvárosi közegben. El kell ismerni, nagyon szépen, ízlésesen csinálták meg. És azt, amit magyar életereinek neveznék — mert van egy nagyon erős életerő ebben a népből —, azt ott is érzem. De érzem tulajdonképpen falun is...

1988... 1950... 1988...

Ülünk a budai, Jégverem utcai lakás nappalijában, kopottságukban is elegáns bútorok, könyvek, rajzok, fényképek, emléktárgyak között. Halkan surrog a magnószalag. Hallgatom a szépen szerkesztett mondatokat. Éppúgy, mint közel négy évtizede, 1950 kora őszen, a szegedi egyetem Auditorium Maximumában. Zsúfolásig telt a nagyterem, hisz az előadói emelvényen Sőtér István áll. A hátsó sorokban, mint mindig, most is rendre fogadások szü-

letnek. És előre kell bocsátanom: sohasem az nyer, aki abban reménykedik, hogy az első pillantásra bonyolultnak tetsző körmondat befejezetlenül marad; hogy netán a zárószavak nem rímelnek majd a start szerkezeti struktúrájával. Sőtér úgy ad elő, mintha láthatatlan könyvből olvasna fel egy gondos munkával tökéletesített szöveget. Noha szó sincs erről. Mint hivatását szerető, hallgatóit tisztelő ember nyilván minden alkalommal alaposan felkészül óráira. Ám a konkrét szöveg, tehát minden mondat már hic et nunc, akárom mondani, akkor és ott születik. Közülük a legösszettebb is afféle szókatedrálisként hat — s mikor pont kerül a végére, a bonyolultságot hirtelen vilá-gosság váltja föl.

Épp a nők maradtak volna mindez iránt érzéketlenek? Akkoriban a legtöbb lány fülig szerelmes Sőtérbe. Afféle plátói rajongás ez az eleganciával prezentált intellektuális teljesítmény iránt. S az érzéshullám épp oly természetességgel ragadja magával a polgári otthonokból érkezettek, mint az egyetem padjaiba csöppent egykori munkás- és parasztlányokat. (Őket tán még elementárisabban, áttételek nélküli őszintébséggel.)

Hallgatom a hangot. Surrog tovább a magnó. Ezek a lányok most hány évesek is lehetnek? Már túl valamennyien a nyugdíj-korhatáron...

De az író másként méri az időt, mint az óraszerkezetek. Sőtér különös-képpen, aki legtöbbször nem a közönséges, a „fizikai” idővel dolgozik, hanem Bergson „tartam”-ával, a „durée”-vel. Ő is — mint a nagy francia gondolkodó — a „mérhető” idővel (temps-longueur) műveiben szembeállítja az úgynevezett „alkotó”-t (temps-inventeur). S ismeri-ábrázolja ő maga is a tiszta, igazi tartamot (durée réelle, vraie durée). Nem egyszer az idő mélyrétegeibe kalauzolja az olvasót. Az általa ábrázolt „tartam” nem egyszer sokkal hosszabb, mélyebb és többretegűbb, mint a cselekmény „külső” ideje. S ami Bergsonnál — filozófiaként — végül is idealista színezetű eszme, az Sőtérnél — írói praxisként, irodalomként — a valóság sokoldalúbb megközelítését, feltárását és ábrázolását segítő módszer.

Nemcsak mi tiszteljük és csodáljuk, ő maga is elismeréssel emlékezik meg rólunk az 1975-ös Évgyűrűkben: „Ez a nemzedék az új értelmiség megszületésének legnehezebb próbáit állta ki — néha tragédiák, összeroppanások árán. Tudják-e ma elegen, hogy negyedszázaddal ezelőtt az ő szerepük mit jelentett? Talán még évtizedek telnek el, amíg utódaik az ő szintjükre felhatolnak, s elődeikre ismerhetnek majd bennük, egy olyan szemlélet képviselőire, mely távoli jövőt előlegezett, de nem talált egyhamar azonos értékű folytatásra.”

Vajon tényleg így lenne? S most, magam is a pálya vége felé közeledve, eltűnődöm rajta: ugyan mennyi e majd négy évtizedből a csupán „mérhető”, s mennyi a valóban „alkotó” idő? (Kortársaink közül kinek-kinek a maga életében.) A magam részéről mindenesetre inkább elszalasztott lehetőségeink fájdalmát vélem kicsengeni e roppant dicséretből.

S mindeközben egy kicsit — vagy tán nem is kicsit? — irigylem a hetvenötödik születésnapját ünneplő Sőtér Istvánt. Hogy olyan szép egyensúlyú, alkotásokban, élményekben oly gazdag életet tudott magának — egyben szűkebb és tágabb közegének — teremteni.

PAPP ZOLTÁN